

OSMANLI ARAŒTIRMALARI

XXVI

NeŒir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVI

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŒOĐLU'na

ARMAĐAN - II

İstanbul - 2005

ALİ ŞİR NEVÂÎ'NİN OSMANLI ŞİİRİNE VE KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'A TESİRİ VE SEBEPLERİ ÜZERİNE

Yusuf ÇETİNDAG*

Yazıya başlamadan önce önemli bir konuya temas etmeden geçemeyeceğim. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere bu yazı merhum hocamız Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'nun çok yakından ilgilendiği bir konu hakkındadır. Merhum hocamız, 1976 yılında kaleme almış olduğu "*Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar*" adlı makalesinde Nevâî'nin Osmanlı şiirine etkisi üzerinde durmuştu. Bu açıdan yazının, hocamızın makalesine düşülmüş bir haşiye olduğunu belirtmekten gurur duyduğumu ifade etmek isterim.

Ali Şîr Nevâî'yi ve onun şiirlerinin Osmanlı devlet adamlarınca ne ölçüde tanınıp da etki bıraktığını anlayabilmek için öncelikle onun yaşadığı yüzyılda siyasal, sosyal ve kültürel açılarından Osmanlı-Timurlu ilişkilerine bakmak gerekecektir. Ancak makalemizin boyutları buna tam anlamıyla müsaade etmeyeceği için bu konuya kısaca değineceğiz.

Eldeki kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı-Timurlu ilişkilerini iki ayrı dönemde ele almak gerekmektedir.

Birinci Dönem; Timur'dan Ebû Sâid Mirzâ'ya kadar olan zamanı kapsar. Bu dönemin en önemli hadisesi, I. Bayezid'in Timur'a yenilmesidir. Bu yenilgiden sonra II.Mehmet'e kadar Osmanlılar, Timurlular'a vergi vermek zorunda kalmışlardı. Bu dönemin iki önemli sultanı Timur ve Şâhrûh'un, Osmanlı topraklarında gözü vardı. Bu iki padişâh Suriye ve Boğazlara hâkim ol-

* Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü

mak istiyordu.¹ Fakat siyasî sebeplerden dolayı bu emellerine bir türlü ulaşamadılar. Bilhassa Şâhrûh tam üç kere Batı seferine çıkmış, fakat üçünde de Osmanlı Devleti ile savaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştı.² Dönemin Osmanlı hükümdarları olan Çelebi Mehmed ve II.Murad, bu tehlikenin farkında oldukları için Şâhrûh'la iyi geçinme yolunu seçmişler ve ikinci bir hezimetin yaşanmasına müsaade etmemişlerdir.³ Hatta II.Murad, Şâhrûh'un gönderdiği hil'atı giyerek onun nâibi olmayı bile kabul etmiştir.⁴

İkinci Dönem ise Hüseyin Baykara ile başlayan dönemdir ve Nevâî, bu dönemin birçok açıdan en önemli şahsiyetidir. Önceki dönemin aksine bu dönemde Osmanlı-Timurlu ilişkileri çok farklı bir mecraya kaymıştı. Ebû Sâid Mirzâ'nın Uzun Hasan'a yenilmesiyle, Doğu'da Timurluların hâkimiyeti son bulmuş ve Timurlular bu tarihten sonra eski ihtişamlı günlerini bir daha yakalayamamıştı. Timurlular güçlerini kaybederken; bir tarafta İstanbul'u alan Osmanlılar, diğer tarafta ise, Kara Koyunluları ve Timurluları yenen, Ak Koyunlular hâkim güç olmaya başlamıştı. Timurlular, Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kendi topraklarında gözü olduğunu biliyor ve ondan çekiniyorlardı. Fatih'in Uzun Hasan'ı mağlup etmesinden sonra, hem Osmanlılar, hem de Timurlular rahat bir nefes aldı. Fakat bu rahatlık uzun sürmedi ve çok geçmeden her iki devleti de tehdit eden yeni bir güç doğdu: *Safevîler ve hükümdarı Şâh İsmail*. Şâh İsmail de Uzun Hasan gibi kendisini Timur'un varisi olarak görüyor, Osmanlı İmparatorluğunu yıkıp Doğu'nun tek hâkimi olmak istiyordu. Şâh İsmail'in güç kazanması Osmanlılarla Timurluları birbirine daha da yaklaştırdı.⁵

Her iki devlet de en rahat ve en parlak dönemini yaşıyordu. Timurlular, Osmanlılara karşı büyük bir sempati duyuyorlar; Osmanlıların Doğu'da ve Batı'da kazandıkları zaferler, Timurlular tarafından da hoşnutlukla karşılanı-

¹ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selatin*, I, İstanbul, 1950, 150; İsmail Aka, "Şâhrûh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, III, Ankara, 1991, 1083.

² Yaşar YÜCEL, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar II", *Belleten*, XXXVII, 146, (1973), 182; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TDK, Ankara, 1991, 21.

³ Halil Eldem, *Meskukat-ı Osmaniye* (1334), nr. 88-91.

⁴ Halil İnalçık, "Murad II", *İA*, VIII, İstanbul, 1977, 606.

⁵ Yusuf Çetindağ, "Ali Şîr Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)", *Basılmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2002, XV+978s.

yordu.⁶ Bu dönemde Osmanlı-Timurlu ilişkileri hem siyasal, hem de kültürel alanda gelişerek devam etmiştir. Sanat ve edebiyat açısından tarihinin en parlak dönemini yaşayan *İstanbul ve Herat*, bütün İslam ve Türk aleminin göz bebeği konumundaydı. İslam ve Fars edebiyatının en parlak siması olan Molla Câmî ile Türk edebiyatının en başarılı ismi olan Ali Şîr Nevâî, Herat'ı tam anlamıyla bir sanat ve edebiyat şehri haline getirmeyi başarmışlardır. Bu dönem 1506'da Hüseyin Baykara'nın vefatına kadar sürmüştür. Ancak Herat, kültür ve sanat merkezi olmak konusunda İstanbul'un bir adım önündeydi. Bunun da iki önemli sebebi vardır. Birincisi Herat'ın İstanbul'a göre daha eski bir Türk-İslam başkenti olması, ikincisi Osmanlıların yeni yeni imparatorluk halini almış olmasıdır.

Özellikle de Hüseyin Baykara'nın, Ali Şîr Nevâî'nin, Molla Câmî'nin ve nakkaş Bihzad'ın yaşadığı yıllarda Herat, İslam âleminin dört bir yanından mutasavvıf, sanatçı ve şâirleri kendine çeken önemli bir merkez haline gelmişti.⁸ Osmanlı padişah ve aydınları da Herat Mektebi'ne karşı çok büyük bir sempati duymaktaydı. Mesela Fatih Sultan Mehmed, Herat Mektebi ile yakından ilgileniyor ve oradaki şâir ve sanatçıları İstanbul'a çekmeye çalışıyordu. Fatih'in bu konudaki çabalarını hem tezkireler, hem de Feridun Bey, Münşeati'nda dile getirmektedir.

Anadolu'nun Orta Asya'ya ilgisini gösteren bir husus daha vardır. Eldeki bazı kaynaklara göre bu dönemde Anadolu'da yaşayan Türkler kendi köklerine ve tabiatıyla da Çağatay Lehçesi'nin kültürel ürünlerine ilgi duymaktadır. Birnbaum'a göre Osmanlı İmparatorlarının çocuklarına, Fatih Sultân Mehmed'den itibaren, Türkçe isimler -Oğuzhan ve Korkud gibi- vermeye başlamaları; II.Murad dönemindeki sikke ve silahlara eski Türk oymaklarına ait damgaların çizilmesi; bazı devlet fermanlarında Uygur yazısının kullanılması, vb. hadiseler bu ilgiyi kanıtlamaktadır.⁹ Sigrid Kleinmichel de makalesinde aynı görüşe

⁶ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Doğu Siyaseti*, MEB, İstanbul, 1971, 299.

⁷ Muhsin Macit, "Abdurrahman Cami ve Osm. Edebiyatı", *Yedi İklim*, S.1, (Nisan 1992), 22-24

⁸ Cemal Kurnaz, *Anadolu'da Orta Asyalı Türk Şairler*, Kültür Bak. Yay, Ankara, 1997, s.220.

⁹ Eleazar Birnbaum, "The Ottomans And Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal*, C.XX (1976), 3.

yer verir ve Nevâî-Ahmed Paşa etkileşimine dikkat çeker.¹⁰ Yine Ahmed-i Dâî'nin ve Karamanlı Nizâmî'nin Çağatay Lehçesi ile kaleme almış oldukları gazeller de bu ilgiyi gösteren diğer ipuçlarıdır. Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu konuyla ilgili şunları söyler: "Hakikatte Ahmed-i Dâî'nin divanında Çağatay şivesiyle yazılmış bir gazeli varsa da bu hususu; Anadolu edebiyatının fethe kadar olan devresinde Orta Asya kültürünün devamı meselesi olarak ayrı bir düzeyde ele almak gerekir sanıyorum."¹¹

Buraya kadar anlattığımız şeyler Nevâî'nin Anadolu'da tanınmasına ortam hazırlayan siyasal ve kültürel altyapıyla ilgiliydi. Onun tüm Türk âleminde meşhur olmasının belki de en önemli sebebi Türkçe'nin o yüzyılda içinde bulunduğu durumla ilgilidir.¹² Bilindiği gibi Nevâî'nin yaşadığı dönemde Orta Asya'da iki ayrı edebiyat dili vardı: Farsça ve Türkçe. Aslında bu dillerden ikincisi, varlığı kabul edilmeyen, hatta bizzat mensupları tarafından dahi hafife alınan bir dildi dense mübalağa edilmiş olunmaz. Nevâî'nin yaşadığı yüzyılın, yani XV. yüzyılın başlarında Farsça, bir şiir dili olarak en muhteşem dönemlerini yaşamaktaydı; zira Attâr, Sâdî, Selmân, Husrev ve Hafız gibi büyük şairler sayesinde *Fars şiir dili*, bütün Şark'ı etkisi altına almış, hem Araplar, hem de Türkler kendi dillerinde şiir yazmak yerine, Farsça'yı şiir dili olarak tercih eder hâle gelmişlerdi. Bir de yüzyılın ortalarına doğru Mollâ Câmî gibi çok yönlü bir şair yetişince, Türkçe iyiden iyiye ihmal edilmiş, Nevâî'nin de sık sık dile getirdiği gibi Türk gençleri tamamen Farsça düşünüp, Farsça yazar duruma gelmişlerdi.¹³

Çağatay Türkçesi'nde Nevâî'ye kadar olan dönemde Sekkâkî ve Lutfî gibi birkaç şair yetişmiş ve ancak divan sahibi olabilmişlerdi. Nevâî'nin de bizzat değindiği gibi bu dönemde Türkçe "Türkenârak"¹⁴ yani henüz "şiir dili"

¹⁰ Sigrid Kleinmichel, "Mîr 'Alîşer Navâî' und Ahmed Pasa", *Archivum Ottomanicum*, XVII, (1999), 79.

¹¹ Mehmet Çavuşoğlu, "Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976, 75.

¹² Mustafa İsen "Orta Asya Türk Edebî Dilinin Anadolu Türk Edebî Diline Etkisi ve Ahmed Yesevî", *Bilim Bilim ve Kültür Dergisi*, 1, (Bahar 1996) 13; Aynı yazar, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara, 294.

¹³ Ali Şîr Nevâî, *Muhakemetü'l-Lugateyn*, haz. F. Sema Barutçu Özönder, TDK, Ankara, 1996, s.38.

¹⁴ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, Haz. Hüseyin Ayan, Kemal Yavuz ve diğ., Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, 1995.

değildi, işlenmeye, şiir dili hâline getirilmeye muhtaçtı. Aslında Nevâî de, dönemin Türk şairleri gibi, Farsça şiir yazmaya devam edip, şiir yazmak için henüz hazır olmayan bir dili kullanmayabilirdi, herkes gibi kolaycılığa kaçabilirdi. Ancak o, zor olanı seçti ve önce Türkçe'yi şiir dili hâline getirdi ve yazdığı şiirlerle, bu dilde de çok güzel şiirler yazılabileceğini ispat etti. Bu yüzden başta Mollâ Câmî olmak üzere birçok şair, Nevâî'nin Türkçe'ye yaptığı hizmetleri¹⁵ ve onun Türkçe şiirlerinin güzelliğini sık sık vurguladılar.

Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli husus Nevâî'nin yaptığı işleri bilinçli bir şekilde yapması, büyük başarılarının *farkında olmasıdır*. O, Türk şiir diline yaptığı hizmetleri, bu hizmetlerin büyüklüğünü ve ideallerini bizzat eserlerinde dile getirmiştir. Mesela Lisânu't-Tayr isimli eserinde *Türk memleketlerini yazdığı dört divan, beş mesnevi ve düzyazılarla fethettiğini söyler*. O, *Türkçe'yi şiir dili haline getirdiğini ve bütün Türk illerini bir kalem altına topladığını* söylemek suretiyle idealini de deşifre eder.¹⁶ Sedd-i İskenderî isimli mesnevisinde ise Nevâî, kendisini İskender gibi büyük bir hakan, eserlerini de askerler olarak değerlendirir ve ülkeleri fethettiğini söyler.¹⁷ Leylî vü Mecnûn'da yeryüzünde Türklerin çok olması, onların da şiirden ve şiir zevkinden nasibini alması için Türkçe'yi tercih ettiğini dile getirir.¹⁸

Seb'a-i Seyyâre'de dünyada padişahlarının Türk ve dillerinin de Türkçe olduğunu, buna rağmen Türk şairlerinin Farsça'yı tercih ettiğini söyleyerek rahatsızlığını dile getirir. Ancak kendisinin eserlerinde Türk dilini kullanmasının Türk milletini çok sevindirdiğini ve rahatlattığını vurgular.¹⁹ Ayrıca Sedd-i İskenderî'de Türkçe'nin henüz işlenmemiş bir dil olduğunu belirtir ve Türkçe'yi *"taşı sert, yolu bozuk bir dağ yolu"*na benzetir. Bu kadar kıvrımlı ve sıkıntılı yoldan yürümek, yeryüzünde ancak birkaç kişiye nasip olmuştur. Nevâî, bu yolu çok çalışarak aştığını, çok çalıştığı için böylesine sert olan bir yolun ipek gibi yumuşadığını söyler.²⁰ Son olarak da Sedd-i İskenderî'de kurguladığı ilginç senaryoyu aktaralım. Buna göre esere başlamadan önce büyük bir yorgun-

¹⁵ Molla Câmî, *Baharistan*, çev. Nuri Gençosman, MEB, Ankara, 1945, 165-167.

¹⁶ Ali Şir Nevâî, *Lisânu't-Tayr*, Haz. Mustafa Canpolat, TDK, Ankara 1995, 3550-3557.beyitler.

¹⁷ Ali Şir Nevâî, *Sedd-i İskenderî*, Haz. Hatice Tören, TDK, Ankara 2001; 399-411.beyitler.

¹⁸ Ali Şir Nevâî, *Leylî vü Mecnûn*, Haz. Ülkü Çelik, TDK, Ankara 1996; 3587-3610.beyitler.

¹⁹ Agah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî, Hayatı-Sanatı-Kişiliği-I*, TDK, Ankara 1965, s.35.

²⁰ *Sedd-i İskenderî*, 390-400. beyitler.

luk ve ümitsizlik içinde iken gaypten bir ses duyar. Bu ses kutlu bir meleğe aittir, melek söze: “Ey güzel şiirleriyle ve tatlı nağmeleriyle inleyen bülbül” şeklinde girer. Bu sesin sahibi birkaç övgü beytinden sonra, onun yaptığı işin büyüklüğünü, *Türk şiirini yaygınlaştırdığını, Türk memleketlerinde kalem birliği sağladığını*, bir kahraman ve sahib-kıran olduğunu dile getirir. Nevâî, kurguladığı bu hayali senaryo ile kendisini *Türk iklimlerinde söz padişahı* ilan eder.²¹

Tüm anlattıklarımızı özetleyecek olursak Osmanlı coğrafyasında Nevâî etkisini iki ayrı düzlemde ele alabiliriz. 1.Nevâî dışında oluşan şartlar, 2. Nevâî’den kaynaklanan sebepler. Yukarıda da kısaca anlattığımız gibi Nevâî dışında gelişen şartlar yeni kurulan bir devletle ilgilidir. Zira Timur zamanında kurulan ve çok kısa denilebilecek sürede bütün Şarkın hakimiyetini eline geçiren Timuroğulları, birçok alanda büyük işler başarılar ve Türklere *ilk Rönesansı* yaşatırlar. İlimde Uluğ Bey’le Semerkant’ta, sanat ve edebiyatta önce Şahruh, Baysungur Mirza ve Gevherşad Sultan’la, ardından da Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî ile Herat’ta ideal bir ortam oluşturulmuş ve bu şehirler yeni medeniyet başkentleri haline getirilmiştir. Nevâî’den kaynaklanan sebepler ise onun karakter ve şairliğiyle ilgilidir denilebilir.

Nevâî’den kaynaklanan sebepler gelince, bizzat kendisinin de belirttiği gibi, Nevâî, kısa sürede Türk memleketlerinin söz hükümdarı olmayı başarır. XV. yüzyılın ortasından itibaren, özellikle de Türkçe divanlarındaki şiirleriyle, tüm Türk âleminde geniş bir tesir yakalar, hatta onu tanzir etmek bir gelenek haline alır.²² Bu arada dönemin tezkireleri de Nevâî’nin şöhretine vurgu yaparlar. Özellikle de II.Bayezid döneminde Herat’tan Anadolu’ya tanzir edilmek üzere gönderilen Nevâî’ye ait 33 gazel, onun tarzı ve şiiriyle ilgili rivayetlere hız verir. O, Sebki Hindî akımının ortaya çıkışına kadar Anadolu’da en çok tanzir edilen ve üslubundan bahsedilen şairler arasındadır. Bu geleneğe ya da modaya birçok şair gibi XVI. yüzyılın padişah ve devlet adamları da kapılır ve -kimi zaman Çağatay Lehçesiyle de olmak üzere- şiirlerine sık sık nazireler yazarlar. Osmanlı coğrafyasında Nevâî’ye duyulan ilginin sebeplerini kısaca belirttikten sonra şimdi de somut bir örnekle bu ilginin farklı bir boyutuna dikkat çekmeye çalışacağız. Bu bölümde Nevâî’nin şiirlerini yakından tanıyan ve ona

²¹ *Sedd-i İskenderi*, 630-640. beyitler.

²² Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî”, *DİA*, II, (İstanbul, 1989), s.450.

çeşitli şekillerde nazireler yazan XVI.yüzyıl padişahlarından Muhibbî mahlaslı Kanunî Sultan Süleyman'dan bahsedeceğiz.

Osmanlı şiir tarihinin en fazla gazel yazan şairlerinden birisi olan Muhibbî, XVI. yüzyılda Nevâî'nin şiirlerini tanıyıp da nazîreler yazan şâir padişahlardan birisidir. Bilindiği gibi Osmanlı sarayında Nevâî'ye cevap verme geleneği Avnî ile başlar, Adlî, I.Selîm²³ ile devam eder ve Muhibbî'de son bulur.²⁴ Bu padişah şâirlerden sadece I.Selîm'in Çağatay lehçesini iki şiirde kullandığı görülür, diğer şâirler nazîrelerini Batı Türkçesi ile yazarlar. Muhibbî bu şâirlerin en önemlisi sayılabilir. Çünkü divanında Nevâî'ye nazîre olarak kaleme alınmış yirmi civarında gazele rastlanmaktadır. Hem de bu gazellerin bazılarında Anadolu'da ilk nazîre Muhibbî tarafından kaleme alınmıştır. Mesela “-ân eyler köngül”, “-em peydâ” ve “-ân sabâ” redifli şiirler, Anadolu'da sadece Muhibbî'nin tanzir ettiği şiirlerdir. XVI. Yüzyılda Osmanlı sarayının Nevâî'ye ve şiirlerine böylesine yakınlık göstermesi, hiç şüphesiz diğer şâirlerin ilgisini de arttırmıştır Şimdi bu benzerliğe bir kaç örnek verelim:

1. *Nevâî'nin Fevâ'idü'l-Kiber* isimli divanındaki bir gazelinin matla beyti aşağıdaki gibidir:

*Nâleni her niçe kim ildin nihân eyler köngül
Sini sağınçaç yana bî-hod figân eyler köngül*

Muhibbî bu gazele aynı ölçü, kafiye ve redifte aşağıdaki matla beytiyle başlayan gazelle cevap verir:

*Derd-i hicrini şehâ gerçi nihân eyler gönül
İlle vaslun anıcak vây ki figân eyler gönül*

Görüldüğü gibi bu matla beyitleri arasında, lehçe farklarını saymazsak, pek fazla bir farkın olmadığını görürüz. Nevâî, sevgili için inlemeyi elinden geldiği kadar saklamaya çalıştığını, ancak onu düşündüğü vakit istemeden de olsa inlediğini anlatır. Buna karşın Muhibbî de aynı hayali sadece birkaç kelimeyi değiştirerek aynı şekilde söyler. Muhibbî “nâle” yerine “derd-i hicr”i, “sini sağınçaç (düşünmek)” yerine “vaslun anıcak”ı tercih eder. Bunun dışında kafiye kelimeleri de dahil hiç bir farkın olmadığı görülmektedir.

²³ Osman F. Sertkaya, “Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri IV”, *TDED*, CXIX, (1971), 5.

²⁴ Çetindağ, a.g.t, s.240.

2. Şimdi *Nevâf'nin Bedâiyü'l-Vasat* isimli divanından bir örnek vereceğiz:

*İy yüzüñg gülbergige âşüfte vü hayrân sabâ
Tilbeler dik gülşen-i kâyungda ser-gerdân sabâ*

Muhibbî'nin cevabı:

*Gül yüzine olalı âşüfte vü hayrân sabâ
San yürir dîvânedür gülşende ser-gerdân sabâ*

Nevâf bu beyitte "Sabâ rüzgarı, sevgilinin yüzünün gül yaprağına hayrandır. Bu yüzden deliler gibi sevgilinin bir gül bahçesi olan semtinde başı boş dolaşmaktadır." der. Aynı hayali Muhibbî'nin de, hem olduğu gibi, aldığını görüyoruz. Muhibbî sadece iki değişiklik yapar. 1. "gülberg" yerine "gül yüzün"ü, 2. "tilbe" yerine "dîvâne"yi tercih eder.

3. Şimdi de *Nevâf'nin Nevâdirü's-Şebâb* isimli divanından bir örnek verelim:

*Açmağay irding cemâl-i âlem-ârâ kâşkî
Salmağay irding bâri âlemde gavgâ kâşkî*

Muhibbî'nin cevabı:

*Kılmasam cânâ cemâliin ben temennâ kâşkî
Salmasam dil mülkine her lahza gavgâ kâşkî*

4. *Nevâf'nin Garâibü's-Sıgâr* isimli divanından bir örnek:

*Gül üzre hatt-ı müşgîn birle tâ kılding rakam peydâ
Manga cân safhasıda boldı yüz hatt-ı elem peydâ*

Muhibbî'nin cevabı:

*Nice yıllardur olmuşdur derûn-ı dilde gam peydâ
'Aceb midür bu didemden ola her lahza dem peydâ*

Nevâf, yukarıdaki beyitte sevgilinin yüzünü güle, ayvatüyelerini yazıya benzetir ve sevgilinin yüzündeki ayvatüleriyle can sayfasında elem yazısı (talih) arasında paralellik kurar. Muhibbî ise Nevâf'nin bu beytine yazdığı nazirede vezin, redif ve kafiyeyi alırken, hayali olduğu gibi almaz. Bazı küçük değişiklikler yapar. Buna göre Muhibbî'de de üzüntü vardır. Ancak Nevâf can

sayfasında üzüntüden bahsederken, Muhibbî gönlündeki üzüntüden bahseder. Ayrıca Nevâî'yi sevgilinin yüzündeki ayvatlıları üzerken; Muhibbî'yi yılların biriktirdiği gam üzmettedir.

5. Nevâî'nin *Bedâyiü'l-Vasat*'taki "-ârı bar" redifli gazeline Muhibbî bir nazîre yazmıştır.

*Kim ki 'âlem bâğuda bir serv-i gül-ruhsârı bar
Bâğ seyridin ferâğı serv ü güldin 'ârı bar*

Muhibbî'nin cevabı:

*Her kimin kim gül gibi hür cânı bir dil-dârı var
Giceler bülbül-sıfat tâ subh olunca zârı var*

Muhibbî'nin nazîresi teknik benzerliğin yanında mana, mazmun ve ifade biçimi açısından da Nevâî'yi hatırlatmaktadır. Nevâî "serv-i gül-ruhsâr"ı olan bir âşıkın zevkten uzak kalacağını ifade ederken; Muhibbî aynı kişinin sabahlara kadar inleyeceğini vurgular.

6. Nevâî'nin *Bedâyiü'l-Vasat*'taki "-ân üze" redifli gazeline, Lâmiî, Sehî ve Mihrî Hatun gibi Muhibbî de bir nazîre yazmıştır.

*Tîrelik hattıng sevâdım leb-i handân üze
Hızr saldı sâye gûyâ çeşme-i hayvân üze*

Muhibbî'nin cevabı:

*Sebze-i hattun gören dir la'l-i handân üstüne
Hızrdur san sâye salmış âb-ı hayvân üstüne*

Görüldüğü gibi her iki matla beytinde de vezin, kafiye, redif, hayal ve hatta kullanılan kelimeler bile aynıdır. Sadece lehçeden kaynaklanan bir iki fark göze çarpmaktadır. Bunlar Nevâî "tîrelik hat", "çeşme-i hayvân" ve "üze" derken, Muhibbî "sebze-i hatt", "âb-ı hayvân" ve "üstüne" demeyi tercih etmiştir.

7. Nevâî'nin *Fevâyidü'l-Kiber*'deki "-âne şem" redifli gazeline Fuzûlî, Ulvî, Lâmiî ve Haşimî gibi Muhibbî de cevap vermiştir.

*Çün şebistân içre kılta 'ârızın cânâne şem'
Meş'al-i mihr olsa kim közge körünmes yana şem'*

Muhibbî'nin cevabı:

*Kılsa ger vuslat şebinde 'ârız-ı cânâne şem'
Perteve-i hurşîd olan yirde ne hâcet yana şem'*

Nevâî birinci mısradaki sevgilinin yanağını gece yanan muma benzetirken, Muhibbî de aynı hayali olduğu gibi almıştır. İkinci mısradaki ise Nevâî mum, güneş meşalesi olsa bile göze görünmez derken; Muhibbî parlak güneşin olduğu yerde muma gerek kalmayacağını söyler. Bu mısradaki Nevâî "meş'al-i mihr" derken, Muhibbî aynı manaya gelen "pertev-i hurşîd"i tercih eder. Kafiye kelimesi olarak ise farklı anlamda kullanılmış olmakla beraber "yana" kelimesini olduğu gibi alır.

Bu gazeller dışında Muhibbî'nin, Nevâî'ye yazdığı nazirelerden bazıları şöyledir:

8. Nevâî'nin *Garâibü's-Sıgar*'daki "-âr eylemes" redifli:

*Âh okın cân içre asrap könglüm izhâr eylemes
Yoksa bir dem bar mu kim yüz cânnu ifgâr eylemes*

Muhibbî'nin cevabı:

*Derd-i dili bî-haddür ammâ âh ile zâr eylemem
'Aşk ketm iderem nâ-ehle izhâr eylemem*

9. Nevâî'nin *Garâibü's-Sıgar*'daki "erdür manga" redifli gazeli:

*Min mudur min kim sining vasling müyesserdür manga
Baht-ı güm-rehdin kaçan bu kıssa bâverdür manga*

Muhibbî'nin cevabı:

*Başuma âhun şu'âi tâc u efserdür bana
Eşk-i çeşmüm virdüği hil'at ser-â-serdür bana*

10. Nevâî'nin *Nevâdirü's-Şebâb*'daki "ân anga" redifli gazeli:

*Ol perî-peyker ki hayrân bolmuş ins ü cân anga
Kim ki hayrânı imes min tilbe min hayrân anga*

Muhibbî'nin cevabı:

*Ana âşık mı dinür aşkun yolında cân ana
Derd ile olursa yâhûd derdine dermân ana*

11. Nevâî'nin Garâibü's-Sıgar'daki "âne boldı âkibet" redifli gazeli:

*Âh kim ol âşinâ bîgâne boldı 'âkibet
Hecridin bî-hodluğum efsâne boldı 'âkibet*

Muhibbî'nin cevabı:

*Aşk ile ben tâlib-i cânâne oldum 'âkibet
Şem'-i hüsne yanmağa pervâne oldum 'âkibet*

*Ey Muhibbî ister idiün sen mahabbet câyını
Âh kim âlemlere efsâne oldum âkibet*

12. Nevâî'nin Bedâyü'l-Vasat'daki "ân âkibet" redifli gazeli:

*Veh ki la'ling kıldı bağrım teh-be-teh kan 'âkibet
Katre katre közdin ol kan boldı galtân 'âkibet*

Muhibbî'nin cevabı:

*La'l-i nâbun fikri kıldı bağrumu kan 'âkibet
Akmağ ile gözden ol kan oldu 'ummân 'âkibet*

13. Nevâî'nin Garâibü's-Sıgar'daki "ân boldı tut" redifli gazeli:

*Kasr camungga siphir evcide eyvân boldı tut
Hem sipihir âsîbidin yir birle yeksân boldı tut*

Muhibbî'nin cevabı:

*Heft iklîmi kamu sana musahhar boldı tut
'Ömr dahi Hzır ile 'âlemde hem-ser boldı tut*

14. Nevâî'nin Garâibü's-Sıgar'daki "ân bolur" redifli gazeli:

*Kök gazâli çünki kâfûr üzre müşg-efşân bolur
Kevkeb-efşân közlerimdin ol kuyaş pinhân bolur*

Muhibbî'nin cevabı:

*Ah itse âşık derd ile ağlar gözü giryân olur
Ol goncayı gör açılır san bâd ile bârân olur*

15. Nevâî'nin Garâibü's-Sıgar'daki "âni yok" redifli gazeli:

*Yârdın ayrı köngül mülki durur sultânı yok
Mülk kim sultânı yok cismi durur kim cânı yok*

Muhibbî'nin cevabı:

*Her kimin kim bu cihân bâğında bir cânânı yok
Fi'l-hakîka mürdedür cisminde anın cânı yok*

Görüldüğü gibi Nevâî'nin şiirleri, birçok Osmanlı şairi gibi, Muhibbî tarafından da tanzir edilmiş, hatta bazen matla beyitleri olduğu gibi alınmıştır. Aslında diğer şairlerin beyit ve şiirlerini bu şekilde almak Şark'ta *intihal*, *hırsızlık* ya da *çiğnenmiş bir lokmayı çiğnemek* olarak algılanmış; bunu yapan şairler de tezkireciler tarafından ayıplanmış ve teşhir edilmişlerdir. Ancak bazı şairler vardır ki onların eserleri herkes tarafından kabul görür ve onlar gibi şiir yazmak bir onur olarak kabul edilir. Bunlar Şarkın en büyük şairleridir. Mesela Mevlana, Hafız, Molla Câmi vb. Bu saydığımız şairlerin şiirlerini almak ya da tanzir etmek ayıplanmak bir yana, takdir görmüş ve bu şairler ortak kültürün ortak değeri olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk'ın sonunda Mevlanâ'dan etkilendiğini söyleyeceklerle baştan cevap verir:

*Esrârını Mesnevîden aldım
Çaldımsa da mîrî malı çaldım
Fehmetmeğe sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirket eyle*

İşte Nevâî'yi de bu büyük şairler kategorisine sokmak mümkündür. Onun hem Anadolu'da, hem Azeybaycan'da, hem Hindistan'da ve hem de diğer Orta Asya memleketlerindeki etkisi ve şiirlerine yazılan nazireler göz önüne alındığında, şiirlerinin "mîrî malı" gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Anadolu'da Sebki Hindî ile Nevâî etkisinin sona ermesine rağmen, diğer Türk memleketlerinde bu tesirin XIX. Yüzyıla kadar sürdüğü görülmektedir. Bunda o memleketlerde Nevâî'nin aşılammamasının tesiri olduğu bir gerçektir.

Sonuç olarak bir düşünür, bir yazar, bir nakkaş, bir hattat, bir müzisyen, bir halk kahramanı, bir devlet adamı, bir dilbilimci, bir belâgat uzmanı, bir dil âşığı, bir tezkireci, bir imâr adamı, bir sanat hâmîsi, bir muallim, bir mutasavvıf, bir asker ve her şeyden de önemlisi eserleriyle yüzyıllar boyu hem İranlılara, hem de tüm Türk dünyasına kendini kabul ettiren büyük bir şairdir Ali Şîr Nevâî... Çok genç yaşta Türkçe ve Farsça şiirleriyle dikkatleri üzerinde toplayan Nevâî'nin şöhreti, kısa sürede Herat'tan İstanbul'a kadar ulaşır ve çok geçmeden efsaneleşir. Efsaneleşir diyorum, çünkü o, bir taraftan eserleriyle takdir toplarken, bir taraftan yaşadığı şehre ve insanlara hizmetleriyle ölümsüzleşir, diğer taraftan devrin padişahıyla olan yakın dostluğu şairlerin gıpta ettikleri, hatta kıskandıkları bir konuma ulaşır. Hatta bu dostlukla beraber yakaladığı büyük itibar sonraki yüzyıllarda şiir ve edebiyatta *devlet adamı-şair ilişkisinde* idealize edilerek mazmun konusu yapılır. Nevâî kaleme aldığı dört Türkçe divanı ve altı adet mesnevisiyle; Nizamî, Hüsrev, Hafız ve Molla Câmî gibi işlenmiş bir dili kullanan şairlerle boy ölçüşmesiyle; Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinde, Türk dilinin Farsça'dan daha güzel bir dil olduğunu ve bu dilde de güzel şiirler yazılabileceğini ifade etmesiyle; Türk dilinde kaleme alınmış ve birçok açıdan bir ekol hâline gelen Mecâlisü'n-Nefâis adlı tezkiresiyle tüm Türk dünyasının gönüllerini fethetmeyi başarmıştır. Bu saydıklarımızın ötesinde belki de onun en büyük başarısı âtıl durumda olan bir dili, yani Türkçe'yi kullanarak şiirler yazması ve bu dili "Şiir dili" hâline getirmesidir.²⁵

²⁵ Ali Nihat Tarlan, *Ali Şîr Nevâî*, Doğu Türkistan Cem. Yay., İstanbul, 1942, s.12.